

UOT 341.1/8

Xanımana QAFAROVA**Bakı Dövlət Universiteti****Hüquq fakültəsi****Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ****kafedrasının dissertantı****xanim84.84@mail.ru**

VƏRƏSƏLİK MÜNASİBƏTLƏRİNİN KOLLİZİON HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNVERİCİLİYİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: şəxsi qanun, vətəndaşlıq qanunu, son daim yaşayış yeri, daşınar əmlak, beynəlxalq müqavilə

Ключевые слова: личный закон, закон гражданство, последнее место жительства, движимое имущество, международный договор

Keywords: personal law, citizenship law, last place of residence, movable property, international agreement

Miras qalan əmlakın müqəddəratının həll edilməsi məsələsi mühüm şəxsi və ictimai əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 29-cu maddəsinin VII hissəsi vərəsəlik hüququnun təminatına konstitusion zəmanət verir. Konstitusiyanın bu maddəsi vəsiyyət etmə hüququnu geniş anlamda bəyan edərək, vərəsəlik hüququnun təminatı kimi miras qoymağı, yəni bir tərəfdən vəsiyyət edə bilmək hüququnu, digər tərəfdən vərəsə olaraq mirası qəbul edib ona sahib olmaq hüququnu nəzərdə tutur.

Vərəsəlik hüquq institutu ailə ilə əmlak hüquq normaları qrupu arasında mövcud olan mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyir. Vərəsəlik institutu müəyyən dərəcədə hər iki normalar qrupunun (ailə və əmlak) spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, vərəsəlik hüquq insti-

tutunun bu xüsusiyyəti həm ona aid olan qaydaların xeyli hissəsinin məcburi xarakter daşmasında, həm də müqavilə azadlığının xüsusi şərtlərlə məhdudlaşdırılmasında özünü göstərir.

Ailə və əmlak hüquq normalarının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən vərəsəlik hüquq institutu öz inkişaf yolunu hələ Roma hüququndan başlamışdır. Belə ki, Roma hüququ torpaq sahəsinə fərdin mülkiyyət hüququnu tanımırdı. Torpaq sahəsi hər hansı bir ailəyə və yaxud nəslə məxsus olan mülkiyyət hesab olunurdu və ailə başçısının ölümü həmin torpaq sahəsinin sahibsiz qalması ilə nəticələnirdi, dəyişən isə yalnız torpaq sahəsindən istifadə edənlər olurdu.

Bununla yanaşı, ölmüş şəxsə məxsus əmlakın sahibsiz qalması cəmiyyətin və iqtisadi münasibətlərin inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən biri olardı. İqtisadi münasibətlərin iştirakçılarının vəziyyəti ödəmə qabiliyyəti ilə müəyyən olunur və bu səbəbdən də ödəmə qabiliyyətinin sabitliyi təsadüfi hadisələrdən, eləcə də, şəxsin ölümündən asılı olmamalıdır. Bu baxımdan cəmiyyətin və iqtisadi münasibətlərin inkişafı ölən şəxsin borcu ilə onun əmlakının birləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, əmlakı vəsiyyət üzrə qəbul edən şəxs ölən şəxsin borcları üçün cavabdehlik daşmalı idi. Bu prinsipə əsaslanaraq vəsiyyət üzrə əmlakın vərəsələrə keçməsi qaydası universal xarakter almış, bununla da əmlak təsadüfi şəxslərə deyil, məhz qabaqcadan məlum

olan yaxın qohumlara və ya vəsiyyət edən tərəfindən müəyyənləşdirilən şəxsə keçirdi.

Vərəsəlik hüquq münasibətləri bütün dövlətlərin qanunvericiliyində bu və ya digər formada özünəməxsus tənzimləməsi ilə fərqlənən hüquq sahəsidir. Beynəlxalq, başqa sözlə xarici elementli vərəsəlik münasibətləri isə iki və daha çox dövlətin hüquq sistemi bağlı olan münasibətlərdir. Bildiyimiz kimi münasibətin milli hüquq tənzimləmədən çıxıb beynəlxalq tənzimləmənin predmetinə çevrilməsi üçün münasibətlər özündə müəyyən xarici elementləri əks etdirməlidir. Məhz bu xarici elementlərin sayəsində həmin vərəsəlik münasibətləri birdən daha çox dövlətlə bağlı olmuş olur. Bu zaman həmin münasibətlərin tənzimlənməsi isə özü ilə bərabər həll edilməsi nəzərdə tutulan başqa məsələləri də gətirir. Vərəsəlik münasibətlərinin bu və ya başqa xüsusiyyətinə görə bağlı olduğu dövlət, həmin münasibətlərinin tənzimlənməsinə öz milli qanunvericiliyinin tətbiqini tələb edə bilər.

Vərəsəlik münasibətləri qeyd etdiyimiz kimi daha mühafizəkar hüquq sahəsidir. Həmin münasibətlər dövlətin daha çox adət-ənənəsi, dini, mədəniyyəti ilə bağlı olan hüquq münasibətləridir. Məhz bu baxımdan dövlətlər həmin münasibətlərin tənzimlənməsində öz milli qanunvericiliklərinin tətbiqinə daha çox üstünlük verirlər.

Vərəsəlik münasibətlərini daha doğrusu beynəlxalq xüsusi vərəsəlik münasibətlərini tənzim etmək üçün ilk öncə bir neçə proseduru yerinə yetirmək gərəkdir. Belə ki, bu münasibətlərə tətbiq olunması gərəqli olan maddi hüququ müəyyən etməzdən əvvəl, ilk öncə bu hüququ göstərən kollizion norma müəyyən olunmalıdır. Hər hansı bir hüquq münasibəti sahəsində özündə unifikasiya olunmuş maddi-hüquq və kollizion hüquq normalarının mövcud olduğu beynəlxalq müqavilə olduğu zaman bu münasibətləri nizama salmaq üçün həmin normalar tətbiq olunur. Bu isə yaranacaq müəyyən problemlərinin qarşısının alınmasıdır. Beynəlxalq müqavilələr olmadığı zaman həmin münasibətlərə tətbiq olunacaq milli hüquq normaları əsasında həyata keçirilir.

Bildiyimiz kimi beynəlxalq xüsusi hüquq əsasən iki hüquq normasının üzərində qurulmuşdu. Bunlardan biri maddi hüquq normasıdır. Maddi

hüquq norması tətbiq olunacaq hüququn müəyyən olunması problemini aradan qaldırır. Yəni maddi hüquq norması beynəlxalq münasibətləri birbaşa olaraq tənzim edir. Maddi hüquq norması münasibətləri heç bir göndəriş etmədən tənzim edən hüquq normalarıdır [1, 5]. Bu normaların əksinə olaraq hüquq münasibətlərinin tənzimləməyən, sadəcə münasibətə tətbiq olunacaq maddi hüquq normasının müəyyən edən normalara kollizion normalar deyilir. Kollizion normalar sadəcə göndərici xarakter daşıyır. O dövlətlər üçün heç bir hüquq vəzifə yaratmadan tətbiq olunacaq hüquqa göndəriş edir. Beynəlxalq xüsusi hüquq isə əsas etibarlı ilə bu normalar əsasında qurulmuşdur.

Qeyd edək ki, dövlətlərin qanunvericilikləri yalnız maddi-hüquqi və ya prosesual hüquq normalarına görə yox, eyni zamanda kollizion normalara görə də bir-birindən fərqlənir. Kolliziya özü ziddiyyət, toqquşma olduğu halda bu normaların özləri arasında da ziddiyyətlər yaranır.

Beynəlxalq vərəsəlik məsələlərini tənzimləyən zaman yaranan digər bir maraqlı məsələ bəzi dövlətlərdə universal hüquq vasitəsi ilə ölmüş şəxsin bütün əmlakının tənzimlənməsi nəzərdə tutduğu halda, digər dövlətlərdə ölmüş şəxsin miras əmlakına pərakəndə yəni ayrı-ayrı hüquqların tətbiq olunması nəzərdə tutulur.

Universal sistemə əsasən miras muxtar mülkiyyət sayılır. Onun ötürülməsi vahid qanun əsasında nəzərdə tutulur.

Digər dövlətlər isə qeyd etdiyimiz kimi ölmüş şəxsin miras əmlakına vahid hüququn tətbiqini nəzərdə tutmur. Bu cür dövlətlərdə miras əmlakı daşınar və daşınmaz əmlaka bölünərək tənzimlənilir. Yəni mirasın daşınar və ya daşınmaz olmasından asılı olaraq ona tətbiq olunaacaq hüquq müəyyən olunur.

Beynəlxalq praktikada bu münasibətlərə vahid və ya ayrı-ayrı hüquqların tətbiq olunmasından asılı olmayaraq müəyyən problemlər yaranır. Ümumi olaraq hər hansı hüquq münasibətinə tətbiq olunan hüquq beynəlxalq xüsusi hüquqda “statut” adlanır. Vərəsəlik münasibətlərində statutun əhatə etdiyi məsələlərə mirasın açılma yeri, qanuni vərəsələrin dairəsi, məcburi pay və s. kimi məsələlər aiddir.

Hüquq doktrinasında “vərəsəliyin statutu”na anlayış verilmişdir. “Vərəsəliyin statutu” dedikdə kollizion normalar əsasında müəyyən olunan və xarici hüquqla bağlı olan, vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə tətbiqi nəzərdə tutulan hüquqdur [1, 652].

Azərbaycan Respublikasında “vərəsəliyin statutu” dedikdə vahid hüququn tətbiqi nəzərdə tutulur. Yəni vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə vahid hüquq tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici elementli münasibətlərə hansı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiq edilməsi məsələsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” AR qanunu ilə tənzimlənir. Həmin qanunun 1.1-ci maddəsində deyilir: Bu Qanun xarici elementli mülki hüquqi münasibətlərinə tətbiq olunmalı hüquq normalarını müəyyən edir. Qanunun VII fəslə bilavasitə Vərəsəlik münasibətlərinə hansı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiq olunmasını müəyyən edir. Belə ki, həmin fəsildə mövcud olan maddələr, 29-cu maddə- Vərəsəlik münasibətləri, 30-cu maddə isə Vəsiyyətnamənin forması adlanır.

Vərəsəliyin statutu haqqında doktrina da müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bunlardan növbətiləri misal göstərə bilərik. L.A.Lunc statut dedikdə vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq olunacaq səlahiyyətli hüquq sistemini nəzərdə tutur [8, 157]. A.L.Makovski isə vərəsəliyin statunu kollizion normalar əsasında müəyyən olunan və xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə və ya onların əsas hissəsinə tətbiq olunacaq hüquq kimi nəzərdə tutur [9, 444].

Xarici hüquqşunas alimlər də statutunun anlayışını bu və ya digər mənada oxşar vermişdir. Belə ki alman hüquqşunas alimlərin fikrinə görə statut dedikdə - kollizion normanın göndərişi əsasında müəyyən olunan səlahiyyətli hüquq nəzərdə tutulur [7, 411].

Vərəsəliyin statutu haqqında mövcud olan anlayışlardan belə bir ümumi nəticə çıxarmaq olar ki, statut dedikdə həmin münasibətə tətbiq olunaçaq hüquq nəzərdə tutulur. Vərəsəlik münasibətlərinin vahid bir hüquqla tənzimlənməsi qeyd etdiyimiz kimi universal hüququn tətbiqinin nəzərdə tutur. Bu münasibətlərin predmeti olan miras əmlakını daşınar və daşınmaz əmlak üzrə bölgü

aparmadan vahid hüquqa tabe edilməsi düşünürük ki, bir qədər məqsədə müvafiq deyil. Belə ki həm daşınar, həm daşınmaz əmlaka eyni hüququn tətbiq olunması ilk öncə əşyanın yerləşdiyi yerin kollizion bağlaması ilə birə-bir ziddiyət təşkil edir. Məhz bu baxımdan həm əşyanın yerləşdiyi yerin kollizion prinsipinə, həm də əksər beynəlxalq müqavilələrdə qəbul olunan əşyanın yerləşdiyi yerin prinsipinə uyğun olaraq daşınmaz əşyalara onların yerləşdiyi yerin hüququnun tətbiqini nəzərdə kollizion bağlamaların olması daha məqsədəmüvafiq olardı.

Vərəsəlik münasibətləri özü-özlüyündə mürəkkəb hüquq münasibəti olduğu halda, bu münasibətlərə xarici elementin əlavə olunması həmin münasibətləri daha da mürəkkəb bir hala gətirir. Düşünürük ki, həmin münasibətləri yalnız bir kollizion bağlamanın vasitəsi ilə nizamalamaq mümkün deyil. Q.A.Samailovanın fikrinə əsasən “...Heç bir kollizion norma universal deyildir və o hüququn vahidliyini təmin edə bilməz...” [10, 6]. Müəllifin fikri ilə tamamı ilə razıyıq. Düşünürük ki, yanaşması daha məqsədə uyğundur.

Milli qanunvericiliyimizdə qeyd etdiyimiz kimi vərəsəlik münasibətlərinə universal hüquq varisliyi formasında, vahid universal hüququn tətbiqi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur. Universal hüquq kimi isə iki kollizion bağlamanı mürəkkəb kolliziya normasını ifadə edir. Yəni bu maddə həm qanun üzrə, həm də vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətləri üçün səlahiyyətli hüququn seçimi qaydasını müəyyən edir. Bütövlükdə qeyd olunan iki maddə əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, köhnə qanunvericilikdən fərqli olaraq AR-in müasir qanunvericiliyi vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi üçün “*iradə azadlığı*” (*lex voluntatis*) kimi kollizion prinsipdən istifadə olunmasına yol verir. Belə ki, iradə azadlığı mülki qanunvericiliyin prinsipi olaraq MM-nin 6.1.2-ci maddəsində (mülki hüquq subektlərinin iradə sərbəstliyi) təsbit olunmuşdur. Bu kollizion bağlamalar vətəndaşlıq qanununu və son daim yaşayış yerinin hüququ kollizion bağlamalarıdır. Vərəsəlik münasibətlərinə ölmüş şəxsin vəsiyyətnaməsində vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyini göstərdiyi hallar istisna olmaqla, son daim yaşayış yerinin hüququ tətbiq olu-

nur. Bu isə qeyd etdiyimiz kimi müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Belə ki vərəsəlik münasibəti yaranıb və həmin münasibətin predmeti olan miras əmlakın müəyyən hissəsi olan daşınmaz əmlak başqa dövlətin ərazisindədir. AR qanunvericiliyi isə vahid hüququn tətbiqini nəzərdə tutur. Beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş qaydaya əsasən isə daşınmaz əmlaka onun yerləşdiyi yerin hüququ tətbiq olunur. Bu qayda AR digər dövlətlərlə bağlamış olduğu ikitərəfli müqavilələrdə, regional bir neçə beynəlxalq müqavilədə qəbul olunmuşdur.

Bu zaman əsas önəm daşıyan məsələlərdən biri ölmüş şəxsin şəxsi qanunu müəyyən etməkdir. Bir çox dövlətlər şəxsi qanun dedikdə, vətəndaşı olduğu (*lex patriae*), digər dövlətlər isə daim yaşadığı ölkəni (*lex domicilia*) nəzərdə tuturlar. Yəni əgər ölmüş şəxs bir dövlətin vətəndaşı olmuş, başqa bir dövlətdə isə daim yaşayış yerinə malik olmuşsa bu iki hüquq arasında toqquşma baş verəcək. Əgər daim yaşayış yeri (*lex domicilia*) kollizion bağlamasının dövlətlərin qanunvericiliyinə əsasən fərqli şərh olunduğu nəzərə alsaq digər problemlə məsələlərin yaranması qaçılmazdır.

Bizim araşdıracağımız əsas kollizion bağlamaları daim yaşayış yerinin hüququ (*lex domicilia*), vətəndaşlıq qanunu (*lex patriae*) və bəzi ədəbiyyatlarda istifadə olunan son daim yaşayış yerinin qanunu (*last habitual residences*) olacaqdır.

Xarici elementin iştirak etdiyi vərəsəlik münasibətlərində ölmüş şəxsin daim yaşayış yerinin müəyyən olunması ilə münasibətə tətbiq olunaçaq hüququn seçilməsi bir-biri ilə sıx bağlı proseslərdir.

Dövlətlərin kollizion normaları arasında olan fərqlilikləri aradan qaldırmaq üçün dünya birliyi tərəfindən müəyyən addımlar atılmışdır. Bu addımlar sırasında 1951-ci ildə qəbul olunmuş Vətəndaşlıq və son daim yaşayış yerinin hüquqları arasında kolliziyaların müəyyən edilməsi adlı Haaqa konvensiyasını qeyd edə bilərik. Konvensiya Renvoi adı ilə tanınır. Konvensiyanın qüvvəyə minməsi fiziki şəxsin istinad etdiyi qanunu yəni şəxsi qanunu müəyyən etmək probleminin aradan qaldırılması deməkdir.

Daim yaşayış yerinin hüququ başqa sözlə *domicilia* qanunverililərdə fərqli şəkildə qeyd olun-

muşdur. Bəzi qanunverililərdə daim yaşayış yeri, bəzilərdə adi yaşayış yeri, bəzilərdə isə adətən yaşayış yeri kimi göstərilmişdir. AR MM adətən yaşayış yeri terminindən istifadə olunmuşdur.

Ölmüş şəxsin daim yaşayış yerinin qanunu (*lex domicilia*) adlı kollizion bağlama vərəsəlik münasibətlərində iştirak edən əsas kollizion bağlamalardandır. Lakin bu kollizion bağlamasının ən böyük mənfi xüsusiyyəti onun şərhinin dövlətlərin qanunvericiliyində fərqli olmasıdır. Kollizion bağlamasının konkret məzmunu heç bir beynəlxalq müqavilədə verilməmişdir. Daim yaşayış yerinin müəyyən olunması demək olar ki, bütün dövlətlərdə məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Fiziki şəxsin qanunu kimi dövlətlərin qanunvericiliklərində qeyd olunan vətəndaşlıq qanunu və daim yaşayış yerinin qanunu bağlamaları arasında müqayisə apararaq M.Volf yazmışdır: “... nəinki müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliklərində, bəzən hətta eyni dövlətin ərazisində də bu terminin şərhində müxtəlif fikir ayrılıqları mövcud olur. Daim yaşayış yeri prinsipinin olduğu yerlərdə, bu yerin saxtakarlıq edilərək dəyişdirilməsi təhlükəsi mövcud olur.”

Vərəsəlik münasibətlərində miras qoyanın “yaşayış yerinin qanunu” (*lex domicilia*) əsas kolliziya norması hesab edilir. Bu prinsip əsasında xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi həyata keçirilir, vərəsəliyin kollizion məsələləri həll olunur. Onun əsasında vərəsəliyin statutu müəyyən edilir. Göründüyü kimi, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu (vərəsəlik statutunu) müəyyən edən “miras qoyanın yaşayış yeri” kimi kollizion prinsipin əsasında *ərazi meyarı* durur. Bu səbəbdən *miras qoyanın vətəndaşlığı* nəzərə alınmır. Həm də miras qoyanın öldüyü yerə əhəmiyyət verilmir (məsələn, miras qoyanın xaricdə ezamiyyətdə və ya məzuniyyətdə olarkən və yaxud turizm səfəri zamanı ölməsi və s.).

Qanuna görə, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq olunan qanunun müəyyənəndirilməsi və seçilməsi üçün miras qoyanın son daimi yaşayış yerinə əhəmiyyət verilir. Bu isə təsadüfi deyildir. *Son daimi yaşayış yeri* dedikdə, miras qoyanın öldüyü anda axırıncı daimi yaşayış yeri başa düşülür. “*Son yaşayış yeri*” (*lex domicilia*) kollizion

prinsipinin əsas elementi, vərəsəliyi kolliziya-hüquqi tənzimetmənin vacib şərti sayılır. Məhz miras qoyanın “son yaşayış yeri” vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu axtarmaqda həlledici meyar rolunu oynayır. Məsələn burasındadır ki, əksəriyyət xarici ölkələrin qanunvericiliyi şəxsin bir neçə yaşayış yerinə malik olmasına yol verir [1, 288]. Bizim ölkə qanunvericiliyi də göstərir ki, şəxsin bir neçə yaşayış yeri ola bilər (AR-in MM, m. 27, b.1). AR-in mülki qanunvericiliyi fiziki şəxsin yaşayış yerinin tənzimlənməsinə ayrıca norma həsr etmişdir (MM, m. 27). Bu normaya görə, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır.

Qeyd etdiyimiz kimi qanunvericiliyimizdə şəxsin yaşayış yerinin anlayışına xüsusi norma həsr olunmuşdur. Bu normada şəxsin adətən yaşayış yeri kimi bir neçə yerə malik ola bilməsi qeyd olunur. Adətən yaşayış yeri kimi bir neçə yerin göstərilməsi düşünürük ki gələcəkdə müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunələrdən aydın olduğu kimi daim yaşayış yeri bəzi dövlətlərin qanunvericiliklərində bir-birindən fərqli olaraq izah olunmuş, bəzi dövlətlər də isə bu anlayışın izahına yer verilməmişdir.

Ölmüş şəxsin yaşayış yerinin müəyyən olunması həmin münasibətlərə tətbiq olunacaq hüquq kimi vərəsəliyin statutunun, mirasın açılma yerinin müəyyən olunması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yəni qısaca deyə bilərik ki, ümumilikdə beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsində vacib əhəmiyyətə malikdir. Sonuncu olaraq isə qeyd edə bilərik ki, ölmüş şəxsin yaşayış yerini müəyyən etmək mümkün olmadığı halda başqa bir kollizion norma tətbiq olunur.

Növbəti kollizion bağlama kimi vətəndaşlıq qanunu göstərə bilərik. Vətəndaşlıq qanunu kollizion bağlamasının göndərişinə əsasən münasibətlərə şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyinin tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Daim yaşayış yeri kollizion bağlaması əgər şəxsin daim yaşadığı yerin qanunvericiliyinin tətbiqini nəzərdə tutursa, vətəndaşlıq qanunu vətəndaşı olduğu dövlətin qanununun tətbiqini nəzərdə tutur. Əgər daim yaşayış yerini müəyyən etmək əhəmiyyətli çətinlik yadırsa, bu kollizion bağlamaya əsasən

maddi hüququ müəyyən etmək çox asandır. Ölmüş şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin müəyyən edilməsi demək olar ki, avtomatik olaraq baş verir. Bunun ən asan üsulu isə şəxsiyyəti tədiq edən sənəddir. Doğrudur bu qanunun tətbiqində də müəyyən çətinliklər yarana bilər. Bu ölmüş şəxsin bir neçə vətəndaşlığa malik olduğu zaman yarana bilər. Son daim yaşayış yeri və daim yaşayış yeri kollizion bağlamaları ilə vətəndaşlıq qanunu arasında müqayisə apardığımız zaman vətəndaşlıq qanununun tətbiqi daha əlverişli hesab oluna bilər. Lakin şəxsin vətəndaşı olduğu dövlət onun tamamı ilə bağlı olduğu dövlət hesab olunmur. Əgər şəxs müəyyən dövlətin vətəndaşlığına malik olmuş, lakin həmin dövlətlə heç bir bağlılığı olmamışdırsa, bu zaman ölmüş şəxsin miras əmlakının taleyini həmin dövlətin həll etməsi də özlüyündə müəyyən təzadlar yaradır. Bu kollizion bağlamanın tətbiqinə əksər ərəb, kontinental hüquq sistemli və Avropa ölkələrində rast gəlinir [5, 48].

Bu terminin konkret olaraq anlayışının beynəlxalq sənədlərdə mövcud olmamasına baxmayaraq, bu termin daha çox şəxsin öz seçimi əsasında bütün həyat fəaliyyətinin cəmləşdiyi yer kimi təfsir olunur. Ümumi hüquq sistemli ölkələrin məhkəmələri tərəfindən qeyd olunur ki, son adi yaşayış yeri müstəsna olaraq təşkil edir və şəxs yalnız bir son daim yaşayış yerinə malik ola bilər.

Baxdığımız zaman domicilinə elə şəxsin adi yaşayış yeri ilə eyni mənaya gəldiyini düşünürük. Lakin əslində belə deyil. Lex domicili dediyimiz zaman şəxsin evi yəni daimi yaşayış yeri başa düşülür. Şəxsin son daimi yaşayış yerinin müəyyən olunması əsasən şəxsin niyyəti ilə bağlı olur. Yəni şəxsin son daim yaşayış yerini müəyyən edərək onun həmin dövlətdə daimi olaraq məskunlaşmaq, yerləşmək niyyəti olub-olmadığı nəzərə alınır.

Son adi yaşayış yeri terminindən qeyd etdiyimiz bir neçə beynəlxalq müqavilədə istifadə olunmasına baxmayaraq, bu termin sanki bir mənada son daim yaşayış yeri termininin tamamlamaq məqsədi ilə istifadə olunur. Lakin bu kollizion bağlamadan ingilis məhkəmələri tərəfindən daimi yaşayış yeri qanununa alternativ qanun kimi və vəsiyyətnamənin formal etibarlılığı tənidlə

yən qanun kimi istifadə olunur [16].

Əksər hüquqşünas alimlər qeyd edir ki, son adi yaşayış yeri qanununun beynəlxalq səviyyədə dəqiq anlayışı verilməlidir. Çünki bu anlayışın konkret olaraq müəyyən edilməməsi, tətbiq zamanı sonsuz formada təfsirinə gətirib çıxara bilər.

Bundan başqa professor Devid Xeyton qeyd edir ki, İttifaqı tərəfindən qəbul olunan Reqlamentin vərəsəlik münasibətlərini effektiv tənzimləyə bilməsi üçün son adi yaşayış yeri termininə İttifaq tərəfindən dəqiq təfsir olunmalıdır. O, qeyd edir ki, bu qanunun bütün Avropa dövlətləri tərəfindən vahid formada tətbiq olunacağını nəzərə alsaq bu xüsusi önəm kəsb edən məsələdir [17].

Vərəsəliklə bağlı AR qanunvericiliyini analiz etsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu qanunvericilik resepsiyadan istifadə olunmaqla beynəlxalq müqavilələrin və digər dövlətlərin müvafiq qanunvericilik müddələrinin təsiri ilə formalaşmışdır. Beynəlxalq müqavilələrin AR qanunvericiliyinə təsiri ilə digər Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyinə beynəlxalq müqavilənin təsirini [7, 139-161) müqayisə etsək görərik ki, onlardan fərqli olaraq bizdə bu təsir heç də birbaşa xarakter daşımır. Məsələn, İsveçin [6, 49-65], Fransanın, Almaniyanın, Portuqaliyanın və.s dövlətlərin qanunvericiliyinə [5, 31-47] beynəlxalq müqavilələrin təsiri, həmin dövlətlərin Haaqa konvensiyalarında iştirak etməsi səbəbindən birbaşa xarakter daşıyır. AR-in qanunvericiliyinə beynəlxalq müqavilələr bir qayda olaraq qeyri-birbaşa təsir göstərir. Bu təsirin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, AR bu və ya digər beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etmədən ümumi formada konvension tənzimləməyə əsaslanan modellərdən istifadə etməklə milli normativ aktlar qəbul edir [2, 145]. Bunu hüquq ədəbiyyatında “dolayısı” unifikasiya adlandırırlar [4, c.2, 304]. Bu formada normativ akt qəbul edilməsi nəticəsində milli hüquq sistemində ümumiləşdirilmiş, yəni müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyində eyni olan normalar yaranır. Bu zaman AR üzərinə beynəlxalq müqavilədən irəli gələn hər hansı hüquqi öhdəliklər götürmədən, könüllü şəkildə beynəlxalq müqavilədə nəzərdə tutulan davranış nümunələrini mənimsəyir. Əlbəttə, hər hansı müqavilədə iştirak etmədən, həmin müqavilənin normalarını özünün milli hü-

ququna daxil etməsində heç nə AR-na mane olmur. Məsələn, AR 1989-cu il Konvensiyasına qoşulmasa da, həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan vərəsəliklə bağlı iki mühüm prinsipi: a) vərəsəlik hüququnda iradə azadlığı; b) miras əmlakın daşınar və daşınmaz ayrılmadan vahid qaydada tənzimlənməsi prinsiplərini 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsində qanunvericilik qaydasında təsbit etmişdir. Belə ki, konvensiyanın 5-ci maddəsinə görə şəxs özünün bütövlükdə əmlakı ilə bağlı vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən hüququ özü müəyyən edə bilər. Qanunun 29-cu maddəsi daşınar və daşınmaz əmlak üçün fərqli qayda müəyyən etmədən bütövlükdə vərəsəlik statutunun, vəsiyyətnamədə şəxsin vətəndaşı olduğu ölkənin hüququnu seçməklə müəyyən oluna bilməsini nəzərdə tutur [3, s. 68-71].

Qeyd etdiyimiz kimi 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsində xarici ünsürlü qanun üzrə vərəsəlik statutunun miras qoyanın son daimi yaşayış yerinin hüququ ilə müəyyən edilməsi nəzərdə tutur. Bu müddəa vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil edilir. Amma maddənin ikinci hissəsinin təhlilindən belə çıxır ki, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin axırını yaşadığı yeri müəyyən etmək mümkün olmadığı halda, qanun üzrə vərəsəliyin statutu AR qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Bu zaman AR qanunvericiliyi statutun müəyyən edilməsi üçün subsidiar seçim qaydası qismində çıxış edir. 29-cu maddənin müddəası xarici elementli qanun üzrə vərəsəlik münasibətləri üçün nəzərdə tutduğu qayda ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə nəzərdə tutulan oxşar müddələrə münasibətdə ümumi xarakter daşıyır və dəyişməzdir. Belə ki, hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrdəki müddəalar müvafiq olaraq onu bağlayan dövlətlər arasındakı münasibətlərə şamil edildiyi halda, 29-cu maddənin müddəaları bütün dövlətlərlə münasibətdə tətbiq edilir. Məlum olduğu kimi AR-in bir çox dövlətlərlə (məsələn, Özbəkistan, İran, Gürcüstan) bağladığı ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə bir qayda olaraq eyni məsələnin həllində miras qoyanın vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyinin (*lex patriae*) tətbiq edilməsi təsbit edilir. Tətbiq baxımından belə hallarda AR qanunvericiliyi ilə müvafiq ikitərəfli beynəlxalq

müqavilələr arasında ziddiyyət yaranır. AR Konstitusiyasının 151-ci və MM-nin 3.2-ci maddəsinə əsasən, belə hallarda beynəlxalq müqavilələrə üstünlük verilir. Belə ki, bu maddələrdə beynəlxalq müqavilə normalarının mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan normalardan fərqləndiyi halda beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiq edildiyi göstərilir.

2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsinin müddəaları digər dövlətlərin müvafiq qanunvericilik müddəaları ilə də oxşar və fərqli cəhətlərə malikdir. Belə ki, 29-cu maddə qanun üzrə vərəsəlik üzrə vahid rejim müəyyən etdiyi halda, bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində daşınar və daşınmaz əmlaka vərəsəliyin hüquqi rejimi fərqli müəyyən edilir. Ukraynanın Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında 2005-ci il Qanununun [8] 70-ci maddəsi məzmun baxımından 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsinə uyğun olsa da, 71-ci maddədə daşınmaz əmlaka vərəsəliyinə əmlakın yerləşdiyi yerin, Ukraynada qeydiyyatda olan əmlakın vərəsəliyinə isə birtərəfli qaydada Ukrayna hüququnun tətbiq edildiyi qeyd olunur. Qanun üzrə vərəsəlik üçün müəyyən edilən qaydanı ayrıca maddədə nəzərdə tutan Bolqarıstanın 2004-cü il tarixli Beynəlxalq xüsusi hüquq Məcəlləsində [9] (m.89), daşınar əmlaka vərəsəliyin şəxsin öldüyü zaman adətən yaşadığı ölkənin, daşınmaz əmlaka vərəsəliyin isə əmlakın olduğu ölkənin hüququnun tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Türkiyənin Beynəlxalq xüsusi hüquq və mülki proses haqqında 2007-ci il Qanununda isə (m.20) bütövlükdə vərəsəliyə vətəndaşlıq qanununun tətbiq edilməsi nəzərdə tutulsa da, Türkiyə ərazisində yerləşən daşınmaz əmlaka vərəsəliyin isə birtərəfli qaydada türk hüququ əsasında həll edilməsi müəyyən olunur.

“*Miras qoyanın son daimi yaşadığı ölkənin qanunu*” (*lex domicilii*) kollizion prinsip olaraq, miras qoyan tərtib etdiyi vəsiyyətnamədə onun vətəndaşı olduğu ölkənin qanununu seçmədiyi halda, vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətlərinə də şamil edilir. Sadəcə sonuncu halda *lex domicilii* subsidiar kolliziya norması qismində tətbiq edilir. Subsidiar qaydada tətbiq olunduğuna görə həmin prinsip subsidiar (əlavə) bağlama, onu müəyyənləşdirən norma isə subsidiar (əlavə) norma hesab

edilir. Belə hallarda əsas kolliziya norması isə “iradə azadlığı” (*lex voluntatis*) sayılır.

Qanun üzrə vərəsəlik zamanı isə miras qoyanın “yaşayış yerinin qanunu” (*lex domicilii*) əsas kolliziya norması hesab edilir. Bu prinsip əsasında xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi həyata keçirilir, qanun üzrə vərəsəliyin kollizion məsələləri həll olunur. Onun əsasında vərəsəliyin statutu müəyyən edilir. Göründüyü kimi, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu (vərəsəlik statutunu) müəyyən edən “miras qoyanın yaşayış yeri” kimi kollizion prinsipin əsasında *arazi meyarı* durur. Bu səbəbdən *miras qoyanın vətəndaşlığı* nəzərə alınmır. Həm də miras qoyanın öldüyü yerə əhəmiyyət verilmir (məsələn, miras qoyanın xaricdə eza miyyətdə və ya məzuniyyətdə olarkən və yaxud turizm səfəri zamanı ölməsi və s.).

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi yaşayış yerinə eyni cür anlayış vermir. Bu anlayışlar arasında fərqlər vardır. Məsələn, İsveçrə qanunvericiliyinə görə, şəxs o halda İsveçrədə yaşayan hesab edilir ki, o, İsveçrə ərazisində müəyyən müddət ərzində yaşamış olsun və ya istehsal-kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olsun. Digər tərəfdən ayrı-ayrı ölkələrdə “yaşayış yeri” müxtəlif cür təfsir olunur.

Miras qoyanın son daimi yaşayış yerinin qanunu həm daşınar əmlakın, həm də daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə tətbiq edilir. Bu isə, o deməkdir ki, AR-in qanunvericiliyi daşınar əmlakın vərəsəliyinin kollizion tənzimlənməsini daşınmaz əmlakın vərəsəliyinin kollizion tənzimlənməsindən fərqləndirmir. Bu isə beynəlxalq qanunvericilik praktikasına (*beynəlxalq müqavilə praktikasına*) uyğun gəlmir. Belə ki, bir sıra çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalara (məsələn, Minsk konvensiyasına) və hüquqi yardım haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrə görə daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə həmin əmlakın olduğu yerin qanunu (*lex rei sitae*), daşınar əmlakın vərəsəliyinə isə miras qoyanın şəxsi qanunun (*lex personalis*) ya yaşayış yerinin qanunu (*lex domicilii*) kimi variantı tətbiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, vərəsəlik statutu ayrı-ayrı ölkələrdə eyni deyildir. Belə ki, vərəsəlik sahəsində müxtəlif ölkələrin

daxili qanunvericiliyi bir-birindən fərqlənir. Bu, onunla izah edilir ki, hər bir ölkənin vərəsəlik qanunvericiliyi cəmiyyətdəki milli-tarixi ənənələrlə, əxlaqi-mənəvi təsəvvürlərlə, ailə-məişət adətləri və dini amillərlə sıx surətdə bağlıdır. Belə hal, əlbəttə, beynəlxalq xarakterli ayrı-ayrı konkret vərəsəlik işlərinin (mübahisələrinin) həllini xeyli dərəcədə çətinləşdirir.

Əlbəttə, istər vərəsəlik münasibətlərinin məz-

mun baxımından hüquqi tənziyi, istərsə də, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilən hüquqla bağlı ayrı-ayrı milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulan normaların bir-birindən fərqlənməsi təcrübədə bir sıra çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənziyi ilə bağlı belə fərqli məqamların aradan qaldırılması yalnız dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlamaqla mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslik. Bakı, Digesta, 2007, 820 s.
2. Məmmədov Ə.Q. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi hüquq qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquq. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2005, 180 s.
3. Məmmədov Ə.Q. Beynəlxalq müqavilə beynəlxalq xüsusi hüququn mənbəyi kimi: doktrinal yanaşmalar və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, 2009, № 4 (20), s. 68-71
4. Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Том 1. Общая часть; Учебник. М: Издательство БЕК, 2002, 288 с; Том 2. Особенная часть; Учебник. М: Издательство БЕК, 2000 656 с.
5. А.В.Попова Международное частное право. Краткий курс. Москва. Питер 2009, ст.150 (48)
6. И. В. Гетьман-Павлова Международное наследственное право. Москва. Юрайт. 2013,с.652
7. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П. Указ. соч. С. 411.
8. Лунц Л.А. Курс международного частного права. С. 157.
9. Международное частное право: Учебник / Отв. ред. Н. И. Марышева. М., 2004. С. 444.
10. Самаилов Г.А. Современные доктринальные и законодательные проблемы коллизионного регулирования наследственного правопреемства, осложненного иностранным элементом. Автореф. дисс...на соиск. уч. ст. к.ю.н. Москва, 2012. С. 6.
11. Helene Gaudemet-Tallon. The influence of the Hague conventions on private international Law in France. // Netherlands International Law Review, 1993, T.M.C. Asser Instituut and contributors, XL: 31- 47.
12. Maarit Jantera-Jareborg. The influence of the Hague convention on the development of Swedish family conflicts Law // Netherlands International Law Review, 1993, T.M.C. Asser Instituut and contributors, XL: 49-65.
13. Ansay and E. Schneider. The new private international law of Turkey // Martinus Nijhoff Publishers / Dordrecht. XXXVIII-NILR 1990, p.139-161.
14. <https://www.ifrc.org/Docs/idrl/868EN.pdf>
15. [turkhukusitesi.com>mevzuat.php?kid=27](http://turkhukusitesi.com/mevzuat.php?kid=27)
16. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1963/44/section/1>
17. http://www.successions.org/08_Hayton.pdf

Ханумана Кафарова

**ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
В ОБЛАСТИ КОЛЛИЗИОННОГО ПРАВА О НАСЛЕДОВАНИИ**

Аннотация

В статье используется коллизионное регулирование наследственных отношений в Азербайджанской Республике. Изучаются особенности коллизионного регулирования наследственных отношений по закону и завещанию, с этой целью проводится взаимный анализ международных договоров и законодательства Азербайджанской Республики. В то же время проводится сравнение законодательства Азербайджанской Республики и многих государств. В статье отмечено, что статья 29 Закона О Международном частном праве вступает в противоречие с законом места нахождения вещи.

Khanimana Kafarova

**LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJANIN
THE FIELD OF THE CONFLICT OF LAWS ON INHERITANCE**

Annotation

The article uses conflict regulation of hereditary relations in the Republic of Azerbaijan. Conflict regulation of inheritance relations under the law and testament are studied, for this purpose, a mutual analysis of international treaties and legislation of the Republic of Azerbaijan is carried out. At the same time, a comparison is made of the legislation of the Republic of Azerbaijan and many states. The article notes that Article 29 of the Law on International Private Law is in conflict with the law of the location of the thing.